

Нове українське право, Вип. 3, 2021

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.1>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ РИМСЬКОГО ПРАВА НА СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Арабаджи Наталя Борисівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

Атаманова Наталя Віталіївна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Міжнародного гуманітарного університету

У статті здійснено аналіз правової системи України та вплив на неї норм римського права.

Розкрито теоретико-правовий аспект сутності й змісту рецепції права, рецепції римського

права в правовій системі України та його гармонізації згідно з особливостями правової сис

-

теми. З'ясовано роль і значення римського права в правовій системі України. Проаналізо

-

вано характерні риси процесу рецепції римського права в правовій системі України в різні

історичні епохи. Визначено ступінь впливу римського права на сучасне право, і це дало

змогу адекватно оцінювати загальні закономірності, найбільш вагомні здобутки та проблеми

у формуванні сучасної правової системи. Розглянуто історичний розвиток генезису правової

системи, інститутів і галузей права України. Визначено роль і значення впливу римського

приватного права на розвиток правового регулювання цивільних відносин. Описано процес

трансформації українського права, що зумовлена відтворенням традицій романо-герман

-

ської правової сім'ї. Виявлено, що в процесі історичного розвитку правова система України

зазнала сприятливого впливу римського приватного права, хоча й при тому збереглися його

національні особливості. Доведено, що історичне походження розвитку вітчизняного права

традиційно пов'язано із римською правовою доктриною, яка передусім проявилася в Русь

-

кій правді, Литовських статутах, Правах, за якими судиться малоросійський народ, й інших

пам'ятках українського права. Проаналізовано історико-правові умови впливу римського

права на процес регулювання відносин на українських землях (IX–XX ст.). Велику увагу

приділено аналізу рецепції римського права в джерелах права на тогочасних українських

землях, насамперед у Руській правді, Литовських статутах, Правах, за якими судиться мало

-

російський народ, 1743 р., Зібранні малоросійських прав 1807 р. Охарактеризовано вплив

деяких положень та ідей римського права в процесі кодифікації українського радянського

цивільного права. Визначено сучасний період становлення сучасних правових систем під

впливом римського права.

Ключові слова:

римське право, правова система, рецепція, історичний період, кодифі

-

кація, джерела права.

Arabadzhy Natalia, Atamanova Natalia. Historical aspects of the influence of Roman law on the formation of modern legal systems

The article analyzes the legal system of Ukraine and the influence of Roman law on it. The

theoretical and legal aspect of the essence and content of the reception of law, the reception

of Roman law in the legal system of Ukraine and its harmonization according to the peculiari

-

ties of the legal system is revealed. The role and significance of Roman law in the legal system

of Ukraine were clarified. The characteristic features of the process of reception of Roman law in

the legal system of Ukraine in different historical epochs are analyzed. The degree of influence

of Roman law on modern law was determined, and this allowed to adequately assess the general

12

Нове українське право, Вип. 3, 2021

patterns, the most significant achievements and problems in the formation of the modern legal system. The historical development of the genesis of the legal system, institutions and branches of law of Ukraine is considered. The role and significance of the influence of Roman private law on the development of legal regulation of civil relations are determined. The process of transfor

-

mation of Ukrainian law, which is caused by the reproduction of the traditions of the Romano-

Germanic legal family, is described. It was found that in the process of historical development

the legal system of Ukraine was favorably influenced by Roman private law, although its national

features were preserved. It is proved that the historical origin and development of domestic law

is traditionally connected with the Roman legal doctrine, which, first of all, manifested itself in

Russian Truth, Lithuanian statutes, "Rights of the Little Russian People" and other monuments

of Ukrainian law. The historical and legal conditions of the influence of Roman law on the process

of regulation of relations in the Ukrainian lands (IX–XX centuries) are analyzed. Much attention

is paid to the analysis of the reception of Roman law in the sources of law in the then Ukrai

-

nian lands, primarily in Russian Truth, Lithuanian statutes, the rights of the Little Russian people in

1743, the Collection of Little Russian rights in 1807. The influence of some provisions and ideas

of Roman law in the process of codification of Ukrainian Soviet civil law. The modern period

of formation of modern legal systems under the influence of Roman law is determined.

Key words:

Roman law, legal system, reception, historical period, codification, sources of law.

Аналіз правової системи України

та вплив на неї норм римського права

набуває особливого значення, оскільки

держава є провідником євроінтеграційного

процесу, що досить активно поширюється

в національному правовому полі.

У сучасний період спостерігається

зближення різноманітних правових сис

-

тем у процесі впливу глобалізації. Варто відмітити, що правова система будь-якої країни володіє власними національними, історичними, культурними особливостями. У країнах, де юридична наука сформува

-

лася на базі римського права, уся правова система належить уже до романо-герман

-

ського типу правових систем. Не є винят

-

ком Україна, оскільки на формування її правової системи мали значний вплив рим

-

ське, канонічне, французьке, австрійське, німецьке, російське й, зокрема, радянське законодавства в різні історичні епохи. Саме тому актуальним убачається дослідити історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем. Актуальність теми статті зумовлена тим, що сьогодні активізувалися дослі

-

дження стосовно поняття рецепції як вітчизняними, так і зарубіжними науков

-

цями, водночас питання рецепції рим

-

ського права в правовій системі України мало досліджене. Тож, зважаючи на це, великого значення набувають наукові розвідки питань рецепції римського права для здійснення ідентифікації правової системи України до романо-германського типу правової системи.

Метою статті є вивчення історичних аспектів впливу римського права на ста

-

новлення сучасних правових систем.

Досягнення поставленої мети опосе

-

редковує необхідність вирішення таких завдань: з'ясувати роль і значення рим

-
ського права в правовій системі України;
подати характерні риси процесу рецепції римського права в правовій системі України в різні історичні епохи; визна-
-
чити ступінь впливу римського права на сучасне право, що дасть змогу більш адекватно оцінювати загальні закономірності, найбільш вагомі здобутки та ймовірні труднощі на шляху сучасного правотворення.
Загалом питання рецепції та впливу римського права на становлення сучасних правових систем як у теоретичному, так і в історичному аспектах висвітлювалися в наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених: О. Підпригори, Є. Харитонova, О. Харитонової, Є. Орача, Б. Тищика, П. Захарченка, П. Музиченка, Ю. Бардаха, О. Бальцера, П. Виноградова, В. Володкевича, І. Покровського, Є. Харитонova й інших. У зв'язку з вищезазначеним у статті аналізується вплив римського права на формування сучасної правової системи України.
Історичне значення римського права для нашої країни зумовлено тим, що протягом значного періоду часу воно в класичному та греко-римському варіанті впливало на формування й розвиток вітчизняного права, досі впливає на

13

Нове українське право, Вип. 3, 2021
формування всієї концепції приватного

права України. На думку О. Підпригори, Є. Харитонova, «довершеність системи римського права, яка ґрунтувалася на ідеях природного права, а також на заса-

- дах справедливості, порядності, добро-
- чесності, зумовила періодично повторю-

- вані спроби відродити сам дух римського права, притому використати його найвда-

- ліші знахідки й рішення» [5, с. 3].

Історичні аспекти впливу римського права на становлення сучасних правових систем розглядали в дослідженнях чимало науковців. Так, Л. Луць до романо-гер-

- манського типу відносив правові системи, які виникли на Європейському континенті на базі канонічного і звичаєвого права та рецепції римського права [2, с. 54].

Досить вдало із цього приводу зазначали Є. Орач, Б. Тищик, підкресливши, що зага-

- лом значення римського права не в тому, що воно крізь санкціонування законодав-

- чих актів ставало вже чинним правом – це явища, що минають; а значення римського права в тому, що ним насичена вся літе-

- ратура, саме воно впливало на розвиток права й розширяло юридичне мислення загалом [4].

Водночас П. Музиченко, аналізуючи романо-германську правову сім'ю, зазна-

- чав, що вона володіє доволі давньою юридичною історією і склалася на базі вивчення римського права в італійських, французьких і німецьких університетах, які утворили у XII–XVI ст. на основі Зводу законів Юстиніана загальну для значної частини європейських країн юридичну

науку. На думку науковця, саме тоді від
-
бувся процес, що в результаті отримав
назву «рецепція римського права». І при
тому спочатку ця рецепція мала доктри
-
нальні форми: римське право безпосеред
-
ньо не застосовувалося; вивчався його
понятійний фонд, структура, внутрішня
логіка та юридичні техніки [3].
Відмітимо, що римське право є унікаль
-
ним явищем у юриспруденції внаслідок
визначної ролі в правовій системі сучас
-
ності. І воно пережило багато поколінь
і стало своєрідним фундаментом для роз
-
витку багатьох правових систем держав
Європи завдяки рецепції римського права.
Так, відомий польський романіст В. Волод
-
кевич зазначав, що «римське право є одним
із тих елементів класичної культури, що
найбільшою мірою вплинули на сучасний
світ. Саме воно доволі тісно пов'язане із
суспільним та економічним устроєм Ста
-
родавнього Риму й, зокрема, багате уні
-
версальними елементами, що використо
-
вуються в інших умовах. Водночас вплив
римського права на процес формування
сучасного правопорядку набагато біль
-
ший, аніж у будь-якого другого стародав
-
нього права. Також інститути та юридичні
конструкції й, відповідно, поняття, що
розроблені римлянами, мали безперечний
вплив на всю історичну епоху становлення
права. Більше того, римське право пере
-

жило й саму державу, у якій воно сфор

-

мувалося. Саме під покровом римського права й розвинулася національна правова система в кожній країні Європи від Серед

-

ньовіччя до сучасності» [1].

Поняття «рецепція» латинського похо

-

дження й означає процес «прийняття» чи «запозичення». Загалом термін рецепції використовується в різноманітних галу

-

зях, у науковому обігу він появився в дру

-

гій половині XIX ст. До основоположника відносять німецького правознавця та істо

-

рика Ф.К. фон Савіньї – одного із засно

-

вників історичної школи права. У власних дослідженнях він доводив думку, що саме римське право діяло ще від часів падіння Західної Римської імперії (476 р. – XI ст.) у значній частині Європи в звичаях, зако

-

нах і працях середньовічних юристів, й на відміну від його сучасників, які запевняли, що рецепція римського права почалася в період XI–XII ст. [5, с. 104].

Юридична енциклопедія за редакцією Ю. Шемшученка поняття рецепції подає як «відродження, сприйняття ідей, принципів і положень системи права минулої епохи новою системою права» [7, с. 532].

Учені О. Підопригора та Є. Харитонов під рецепцією розуміли його відродження та сприйняття духу, а також ідей та осно

-

вних засад і головних положень певною цивілізацією на окремому етапі її розвитку в контексті загального процесу циклічного ренесансу. Метою і кінцевим результатом рецепції є процес створення вже наявній базі щось нового в галузі культури, права

тощо [5, с. 130]. Л. Луць розглядав рецеп

-

цію як запозичення, асиміляцію певним суспільством чужої культурної моделі [2].

14

Нове українське право, Вип. 3, 2021

Так, Є. Орач, Б. Тищик досліджував рецепцію права як своєрідний однобіч

-

ний і добровільний процес запозичення, а також сприйняття й подальше присто

-

сування до відповідних умов держави розвинутого права, утвореного в дру

-

гий період часу чи в іншій країні з метою вдосконалення та поліпшення дії своєї правової системи. Аналізуючи рецепцію, науковець розглядала її як досить склад

-

ний процес, що не зводиться до простого механічного перенесення окремого нор

-

мативного положення, зокрема, підкрес

-

лює її подальше засвоєння й використання деякої ідеї, принципу, інституту право

-

вої системи з іншого історичного періоду або ж іншого народу; добровільне запо

-

зичення, а не примусове; свідоме запо

-

зичення; однобічне запозичення; запо

-

зичення з ініціативи суб'єкта-реципієнта; запозичення, яке є можливим у рамках взаємодії майже однорідних правових систем [4, с. 142].

Варто підкреслити, що на українські землі римське право поширювалося двома шляхами: східним і західним. Так, схід

-

ний шлях проявлявся через візантійське (канонічне) право («Номоканон») і через

так звані переробки світського (тобто державного) права («Еклога», «Прохі
-
рон»)), а західний – крізь магдебурзьке (німецьке) право. Загалом рецепція рим
-
ського права в Україні відбувалася опо
-
середковано, тому виключати чи абсолю
-
тизувати певний шлях його поширення не варто, адже це був синтез правових положень, що досить позитивно впливали на розвиток усього руського (староукраїн
-
ського) права.

Таким чином, досліджуючи питання впливу римського права на становлення сучасних правових систем країн, варто виділити такі групи:

- а) держави з опосередкованою рецепцією більшості норм римського права: Італія, південь Франції, Іспанія;
-
б) країни з досить сильним впливом римського права: Німеччина, Австрія, Нідерланди;
в) країни з обмеженою рецепцією римського права, що проходить шляхом запозичення певної ідеї та норми римського права не зокрема з першоджерела, а крізь ті системи, де сама рецепція відбулася раніше: північна Франція, Польща, Угорщина, Україна, Росія;
-
г) країни, що не відчували помітного впливу римського права: Англія та Ірландія [2].

Беручи до уваги історичний період, з огляду на те що саме рецепція римського права є доволі складним явищем, варто

виділити кілька етапів цього процесу. Процес виникнення рецепції в Західній Європі датують кінцем XI – початком XII ст. Велику роль у відродженні класичного римського права тоді відіграв Болонський університет, у якому працював Ірнерій (1055–1130 рр.) – тогочасний доволі відо

-

мий знавець римського права. Саме ним й утворена школа римського права, яка мала назву «глосатори». Винесені короткі зауваження стосовно деяких незрозумілих місць норм римського права, що запису

-

валися на поля, й отримали назву глоса. Ірнерій мав чимало учнів і послідовників, що потім продовжили його роботу [1]. У XII ст. появились своєрідні постглоса

-

тори, які за основу дослідження й комен

-

тування вже брали не римське джерело, а глоси попередників.

Загалом питання впливу римського права на правову систему України є дуже спірним серед спеціалістів. Крім того, варто розуміти, що ця рецепція не була безперервним процесом і володіла багато

-

шаровою структурою, пов'язаною насам

-

перед із впливом правових систем різних країн, оскільки українські землі знаходи

-

лися під впливом європейських держав у різноманітні історичні періоди.

У період раннього Середньовіччя Укра

-

їна впродовж кількох століть була само

-

стійною державою (у часи Київської Русі), а її загальна та правова культура було зорієнтована на східноєвропейську цивілізацію, зокрема візантійську. Так, у «Повісті минулих літ» збереглися тексти

чотирьох русько-візантійських договорів 907–971 рр., що містили норми міжнарод

ного, кримінального й міжнародного приватного права [4].

Вплив римського права на розвиток правової системи України в X–XIX ст. убачається в головному джерелі права Київської Русі «Руській Правді», у якій наявні багато положень, що дуже поді

бні до положень римського приватного права [15].

Нове українське право, Вип. 3, 2021

права в його візантійській інтерпретації.

Такий факт свідчить про запозичення деяких норм та інститутів візантійського законодавства. Під час порівняння речо

вого й зобов'язального права згідно з Руською правдою з римським правом варто звернути увагу на деяку схожість окремих рішень. Наприклад, варто від

мітити норми, які регулюють громадську та приватну власність, зокрема на землю. Так, згідно з поглядами Є.

Харитонові,

О. Харитонові, є порівняння концепції в регулюванні спадкування, де досить помітним є вплив ідей так званого «права Юстиніана» щодо визначення видів спад

кування за законом [6, с. 22].

У XII–XIII ст. склалися своєрідні істо

ричні умови, завдяки яким тогочасна Україна змогла відійти від східноєвро

пейської й наблизитися вже до західно

європейської цивілізації, оскільки з утво

ренням Галицько-Волинської держави,

насамперед за часи короля Данила
Галицького, удалося установити й розви

-

нути досить тісні контакти з Європою [5].
Така подія означала напрям у європей

-

ську орієнтацію.

Також варто відмітити, що римське
право мало прояви в тогочасних уго

-

дах. Так, у 1569 р. складено Люблін

-

ську унію, згідно з якою Велике князів

-

ство Литовське та Королівство Польське
об'єднувалися в Річ Посполиту, у резуль

-

таті чого українські землі були розділені.
Досить значний вплив на право тогочасної
України мали статuti Великого князівства
Литовського 1529, 1566 і 1588 рр. Ці ста

-

тuti охоплювали майже всі сфери права:
державну, цивільну, воєнну, карну,
земельну, сімейну галузі, судочинство
тощо. Стосовно впливу римського права
на сучасну правову систему варто погоди

-

тися з поглядами П.

Музиченка, що склад
кодифікаційної комісії з утворення стату

-

тів 1566 та 1588 рр. говорив про те, що
тодішні знавці римського права посідали
в них визначне місце [3].

Важливо зазначити, що Статут 1566 р.
структурою й більшістю положень був схо

-

жий на Дигести й Кодекс Юстиніана, осо

-

бливо це помітно в нормах про вільне
розпорядження маєтностями, а також сер

-

вітутніми правами танормами про купівлю-
продаж, позику, заставу тощо. Досить

справедливо із цього приводу зазначали Є. Харитонов, О. Харитонova, що тут уже явно виражена рецепція римського права [6, с. 20]. Крім того, ще більший прояв рецепції римського права помітно в Литов

-
ському статуті 1588 р., у якому деталь

-
ніше врегульовано приватну власність на землю, що могли б належати як поміщи

-
кам, так і селянам. Велику увагу приділено й договірному праву та цивільно-правовим деліктам. Зазначимо, що укладачі Литов

-
ських статутів, здійснюючи запозичення з римського права, передбачали в них такий вид речового права, як сервітути. Відомо, що джерелами Литовських ста

-
тутів були Руська правда, а також чинне литовське законодавство та судова прак

-
тика, положення римського, німецького, польського й, зокрема, звичаєвого права Литви, Польщі та Україні [4]. Коли ж того

-
часне німецьке й польське право форму

-
валося під значним впливом римського права, то й українське право теж форму

-
валося під його впливом.

Право в середньовічній Україні відчувало прямий вплив рецепції римського права, однак завдяки самим нормам каноніч

-
ного права, а пізніше й статутам Вели

-
кого князівства Литовського в правовій системі країни розпочали застосовувати деякі юридичні конструкції та терміни, що притаманно римському праву. В Україні XV–XVI

ст. вплив римського права відо

-
бразився, зокрема, у сфері цивільного
й сімейного права. Також можна припус
-
титися думки, що норми римського права
були застосовані в середньовічній Україні,
однак вони були відомі більш вузькому
колу освічених осіб.
Українські землі в період XVII–XVIII
ст.
опинилися в складі Московської держави
та Речі Посполитої, що мало вплив на
формування національної правової сис
-
теми. Упродовж XVIII і на початку XIX ст.
було здійснено декілька спроб кодифікації
українського права, виконаної спеціаль
-
ною кодифікаційною комісією, що скла
-
далася з представників козацької стар
-
шини, української шляхти та духовенства.
Однією з найвідоміших кодифікацій укра
-
їнського права першої половини XVIII
ст.
були Права, за якими судиться малоро
-
сійський народ (1743 р.) [3]. Тож під час
складання «Прав...» кодифікаційною комі
-
16
Нове українське право, Вип. 3, 2021
сією використано Литовський статут, рим
-
ські й німецькі джерела, польське зако
-
нодавство, українське звичаєве право
та судову практику.
Україна в XIX ст. формувалася під впли
-
вом буржуазних реформ, що мали значні
наслідки у становленні правової системи.
І вплив деяких положень та ідей римського

права спостерігався й під час другої коди
-
фікації українського радянського цивіль
-
ного права в 1961–1963 рр. У постра
-
дянський період потреба у вивченні
та викладанні римського права стала акту
-
альною у зв'язку з тою обставиною, що
радянська правова система не визнавала
сам інститут права приватної власності,
а також індивідуальний правовий інтерес
особистості як суб'єкта права, що значно
відбивалося на правосвідомості й загалом
правовій культурі радянського суспіль
-
ства. Загалом радянські джерела права не
застосовували регуляцію значної кількості
інститутів приватного права, вважаючи їх
своєрідними пережитками капіталістич
-
ного суспільства.
Уже в сучасній правовій системі спосте
-
рігається часткова, однак уже не латентна
рецепція й вплив римського права на роз
-
виток сучасного передусім цивільного
права України. І це проявляється у визна
-
нні права приватної власності та розши
-
ренні кола речових прав. Творці Цивіль
-
ного кодексу України вивчали значну
кількість чинних цивільних кодексів захід
-
ноєвропейських країн і використали все
цінне, що ввійшло до скарбниці світової
цивілістики зокрема.
Отже, багата історія вивчення та викла
-
дання римського права все ж набула вели
-

кої уваги й актуальності сьогодні, до того ж чимало інститутів римського публіч

-

ного та приватного права адаптувалося в законодавстві багатьох європейських країнах, у тому числі й Україні. Відмітимо, що Україна зазнала прямого впливу рим

-

ського права, оскільки багатовікова істо

-

рія показує, що українські землі були під протекцією інших держав, і саме це мало істотний вплив на формування сучасної правової системи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Володкевич В. Историческая обусловленность интеграции частного права в Европей

-

ском Союзе.

Ius Antiquum. Древнее право

. 2004. No 13. URL: [http://www.dirittoestoria.it/](http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Wolodkiewicz-Integrazione-diritto-privato-nella-Unione-Europea.htm)

[iusantiquum/articles/Wolodkiewicz-Integrazione-diritto-privato-nella-Unione-Europea.htm](http://www.dirittoestoria.it/iusantiquum/articles/Wolodkiewicz-Integrazione-diritto-privato-nella-Unione-Europea.htm).

2. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу : навчальний посібник. Львів : Юрид. ф-т

Львів-ського нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2003. 234 с.

3. Музыченко П.П. Рецепция римского права в статутах Великого княжества Литовского.

URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/290235156.pdf>.

4. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Римське приватне право : підручник для студ. вищ. навч. закл.

Київ : Ін Юре, 2012. 392 с.

5. Підопригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

6. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рецепція римського права у Статутах Великого кня

-

зівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати.

Актуальні проблеми дер

-

жави і права :

збірник наук. праць / редкол. С.В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип.

Ю.М. Оборотов. Одеса, 2009. С. 18–23.

7. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю.С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл.,

1998–2004. Т. 5 : П-С. 736 с.